Башҡорт теле һәм әҙәбиәте дәресендә уҡыусыларҙың бәйләнешле телмәрен үҫтереү.

Слайд.

Телдең функциялары күп төрлө, шулай ҙа иң элек тел- кешенең аралашыу сараһы. Шуға күрә лә ул, бер яҡтан, кешенең күп төрлө һәм сикһеҙ ҡатмарлы эшмәкәрлеген ойоштороусы. Икенсенән, кешелектең мәҙәни һәм хеҙмәт тәжрибәһен туплау, һаҡлау, шул тәжрибәне быуындан быуынға тапшырыу ҡоралы ла булып иҫәпләнә.

Слайд.

Татар мәктәбендә башҡорт телен уҡытыу башҡорт теле дәрестәрендә балаларҙың ***телмәрен үҫтереү***- уҡытыусының иң ***төп бурысы.*** Телмәргә өйрәтеү – ул аралашыу аша телмәр күнекмәһе булдырыу һәм тел саралары менән эшләүҙе системалы алып барыу тигән һүҙ.

Кешеләрҙең телмәр эшмәкәрлегендә ҡатнаша алыу һәләте төрлөсә. Кемдер үҙе нимә әйтә белә, шуны ишетеп аңлай, ләкин ишетеп аңлағандың бөтәһен дә әйтеп бирә алмай. Икенселәре уҡығанда үҙе яҙа алғандың бөтәһен дә аңлай, ләкин уҡығанда аңлағандың яртыһын да яҙа алмаҫҡа мөмкин. Икенсе телде өйрәнеүҙең маҡсаты ла төрлөсә: кемдер үҙ-ара аралашыу өсөн өйрәнһә, икенселәре үҙенең профессиональ эшмәкәрлегендә ҡулланыу өсөн кәрәкле тип иҫәпләй.

Һөйләү, яҙыу телмәрен күнекмәһен йәмғиәт тормошонда әүҙем ҡатнашыу өсөн генә түгел, мәктәптә уңышлы белем алыу өсөн дә кәрәк. Әгәр ҙә баланың телмәре үҫешмәһә, уның аҡыл үҫеше лә артта ҡала. Уҡыусыны уҡырға, яҙырға, һөйләргә өйрәтеүҙе иғтибар, фекерләү һәләте, телмәре әһәмиәтле урын биләй.

Слайд.

Башҡорт теле дәресендә мин телмәр үҫтереүҙе өс **йүнәлештә** алып барам:

1-се *башҡорт әҙәби тел нормаларын үҙләштереү.*

Татар мәктәбендә уҡыусы балаларҙы башҡорт әҙәби тел нормаларына өйрәтеү айырыуса әһәмиәтле, сөнки татар теленең башҡорт теленә кире йоғонтоһо нык һиҙелә. Уҡыусылар, башҡорт һүҙен белһәләр ҙә, йыш ҡына татар һүҙен ҡулланалар. Рус һүҙҙәрен башҡортсаға дөрөҫ тәржемә итмәйҙәр, һөйләмдә һүҙҙәрҙе дөрөҫ урынлаштырмайҙар.

2-се *уҡыусыларҙың һүҙ байлыгын арттырыу һәм әҙәби телдә һөйләргә өйрәтеү.*

Уҡыусылар һәр дәрестә билдәле бер күләмдә яңы һүҙҙәр үҙләштерә барырға тейеш. Һүҙлек эше күп төрлө, тик дәрестә тәржемә итеү менән генә мауыҡмаҫҡа кәрәк. Яңы һүҙҙәр һүҙлек дәфтәрҙәрендә генә яҙылып ҡалмаһын өсөн уларҙы телмәрҙә ҡуллана белергә өйрәтәм.

3-сө *фекерҙе телдән һәм яҙма рәүештә бәйләнешле әйтә белергә өйрәтеү.*

Слайд.

Һөйләшергә өйрәтеү процесында ниндәй проблемалар тыуырға мөмкин?

1. Уҡыусылар башҡорт телендә һөйләшергә тартыналар.

2.Тикшерелгән ситуация / проблема тураһында уҡыусылар әйтер һүҙҙәрен, мәғлүмәтте туған татар телендә аңлата башлайҙар.

3. Уҡыусылар телмәр мәсьәләһен аңламай, шуға күрә нимә эшләргә белмәй.

Слайд.

Был проблемаларҙы хәл итеүҙә мин түбәндәге саралар ҡулланам:

1. Класта бер- береңә ышаныс, түҙемлек, ярҙамсыллыҡ атмосфераһын булдырам.
2. Телмәргә әҙерлек күнегеүҙәренә етди иғтибар бирәм.
3. Дәрестә диалогты / монологты ниндәй төрөнә өйрәтеүҙе алдан уҡ билдәләп, асыҡлап ҡуйыу яҡшыраҡ.
4. Дәрес барышында барлыҡ уҡыусылар ҙа аралашыуҙа ҡатнаша алһын өсөн төркөмләп / парлап эштәр тәкдим итәм.

Юғарыла әйтелгәндәрҙән сығып, уҡыусыларҙың телмәрен үҫтереү өсөн түбәндәге эш төрҙәрен тәкдим итергә мөмкин. Был күнегеүҙәр системаһын "еңелдән- ауырға" дидактик принцибына таянып төҙөргә тырышам.

Дәресте һәр ваҡыт артикуляцион күнегеүҙәрҙән башлайым.

Слайд

- Ауыҙҙы киң итеп асырға һәм бер нисә секунд асыҡ тоторға;
- "Йылмайыу" һәм "Торба" сиратлап башҡарыла (был күнегеүҙе ябыҡ ирендәр менән эшләргә була);
- "Сәғәт" – телде уңға – һулға йөрөтөү;
- Танау аша тәрән итеп тын алыу һәм оҙаҡ итеп ауыҙ аша һауаны сығарыу һ.б.

-уы -йы
-үе -йе
-уа -йү
-үә -йә

Бирелгән бүлемдәрҙе уҡыусылар ҡыйынлыҡ менән үҙләштерә. Шуға уларҙы йырлап иҫтә ҡалдырырға тырышыу отошлораҡ. Күнегеүҙәр барышында уҡ бирелгән хәреф ҡушымсалары менән һүҙҙәр төҙөргә кәрәк.

Слайд

Һыуыҡ кеүек теүәл ҡыуа ҡойон
Быуын рәүеш сеүәтә шыуа бойоҡ
Ҡыуыш бәүел ҡеүәт быуа бойороҡ
Һыйыр кейек йүгән төйәк бөйөк
Быйыл бейек йүләр һөйәк бөйөр
Мыйыҡ кейем йүтәл һөйәл төйөн

Уҡытыу барышында уҡыусыларҙың һөйләү телмәрен үҫтерергә, һөйләгәнде, уҡығанды ишетеп аңларға (аудирование), һөйләмдәр ҡороуға, тәкдим ителгән ситуация буйынса диалогт төҙөүгә ҙур иғтибар бирәм.

Слайд.
Диалогты тултырып яҙырға:
-Һин кисә ҡайҙа булдың?
- …
- Унда нимә эшләнең?
- …

Нөктәләр урынына тейешле һүҙҙәр ҡуйып, төрлө темаларға диалог төҙөргә.

- Һин … яратаһыңмы?
- Юҡ, …, сөнки көндәр … була.
- Мин … яратам.
- Миңә лә … бик оҡшай.

Сит телмәрҙе аңлау өсөн тыңлай белеү мөһим. Әлбиттә, сит телмәрҙе ишетеп ҡабул итеүҙең үҙ ҡыйынлыҡтары бар. Улар:
- мәғлүмәттең тиҙ тапшырылыуы, ҡабатланмауы;
- күргәҙмәлелектең булмауы һ.б.

Уҡыусыларҙы тыңлап аңлау хәтер үҙенсәлегенә бәйле. Төрлө типик һөйләм өлгөләре, әҙер телмәр ҡалыптары хәтерҙә оҙағыраҡ һаҡлана. Ундай өлгөләрҙең иҫтә булмауы аңлауҙы ауырлаштыра. Һеҙҙең алдығыҙҙа һорауҙар. Ошо һорауҙарҙағы һүҙҙәргә таянып, тулы яуап биреп ҡарайыҡ.

Слайд.
1. Һинең яратҡан ашың (яҙыусың , китабың)?
2. Әле нисәнсе йыл (ай, дәрес)
3. Әсәйем уҡытыусы (табип, ашнаҡсы) булып эшләй.
4. Миңә китап (дәфтәр, ҡәләм) кәрәк.
5. Өләсәй ауылда (ҡалала, Башҡортостанда) йәшәй.
6. Мин уҡырға (яҙырға, йырларға) яратам.
7. Әсәй (атай, дуҫым) менән театрға барам.

Уҡытыусы телмәре уҡыусылар өсөн өлгө, ә төрлө техник саралар ярҙамында башҡаларҙың телмәрен даими тыңлау иғтибарҙы, телде һиҙемләп аңлау һәләтен үҫтерә. Шуны иҫәпкә алып, аудиотаҫма материалдарын ҡулланыуҙы ла ситтә ҡалдырырға ярамай.

Уҡыусыларҙың телмәрен үҫтереү, һөйләмдә һүҙҙәрҙең дөрөҫ тәртибен аңлатҡанда төрлө эш алымдарын ҡулланам:

- Дөрөҫ уҡыу (өндәрҙе дөрөҫ әйтеп, орфоэпик закондарҙы күҙәтеп уҡыу).
- Иғтибарлап уҡыу (хатаһыҙ)
- Сылбыр буйынса уҡыу.
- Роллэп уҡыу.

- Разведкалы уҡыу (аңлашылмаған һүҙҙәрҙе таптырыу, мәғәнәһен аңлатыу).
- Һорауға яуап алыу.
- Тексты спринтлы уҡыу (эстән бик шәп темпта уҡыу)
- Тексты, өҙөктө сәхнәләштереү.
- Әңгәмәләштереү.
- Йөкмәткеһе буйынса фекер алышыу.
- Терәк һүҙҙәр биреп, шиғыр йәки хикәйә төҙөү.
- Ребустар сисеү, кроссвордтар төҙөү
- Схема буйынса һөйләмдәр төҙөү,
- Йомаҡ ҡойоу, көләмәстәр һөйләү.
- Картина буйынса эш һ.б.

Слайд. **Шулай уҡ синтез алымдарын ҡулланыу.**

- Дәрестә айырылған яңы өндө ҡайтанан әйттереү һәм миҫалдар уйлатыу.
- Уҡытыусының өндәр әйтеүе, балаларҙың хәрефтәр күрһәтеүе, киреһенсә, хәреф күрһәтеү һәм һүҙҙәр әйттереү.
- Хәрефте уҡырға әҙерләү, артикулицияға ярашлы уҡытыу.
- Төшөрөп ҡалдырған хәрефтәрҙе, ижектәрҙе һәм һүҙҙәрҙе тултырып уҡытыу.
- Һөйләмдәрҙән бәйләнешле телмәр төҙөү.
- Уҡығанды һөйләтеү һәм ҡабат әйттереү.
- Хәреф диктанттары яҙыу;
- Ҡалын һәм нәҙек өндөң, хәрефтәрҙең уҡылышы яғынан сағыштырыу;
- Һүҙҙәргә ижектәр өҫтәү, йә алып ташлау;
- Төшөп ҡалған хәрефтәрҙе, ижектәрҙе, һүҙҙәрҙе тултырып уҡыу.
-

Ошондай схемалар ҡулланыу файҙалы.

Слайд.

Беҙҙең ғаилә.

Минең исемем______ , фамилиям_______ .
Миңә____ йәш. Мин _____ ______йәшәйем.
Беҙҙең ғаиләлә____ кеше:__ ,___ ___,___ ,____ .
Атайымдың исеме_____ .Уға-___ йәш. Ул_____ булып эшләй.
Әсәйемдең исеме______ . Уға ___ йәш. Ул ____ булып эшләй.
Апайымдың (ағайымдың, ҡустымдың, һеңлемдең) исеме_____ .
Уға___ йәш. Ул __–сы мәктәптә ,_____ класта уҡый.
Беҙ ғаилә менән____, ____ ял итәбеҙ.
_____, _____, ____ байрамдарын үткәрәбеҙ.
Мин ғаиләмде бик яратам, барыһына ла_____, _____, _____теләйем.

Уҡыусыларҙың яҙма һәм һөйләү телмәрен үҫтереүҙә, үҙемдең эш практикамда, күберәк һүҙлек диктаттары, күрмә диктанттар ҡулланам.

Яңы һүҙҙәр менән дәрес һайын танышып торабыҙ, шуға уларҙы үҙләштереү өсөн, хәтерҙә ҡалдырыу өсөн уҡыусылар менән һүҙлек дәфтәрҙәре башланыҡ. Был дәфтәрҙәргә тема һайын яңы һүҙҙәрҙе яҙып барабыҙ. Һәр дәрес башында һүҙлек диктанты яҙырға тырышабыҙ.

Грамматик темаға ҡағылышлы эш төрҙәре үтәйбеҙ.

Был эш төрҙәрен системалы рәүештә үткәрә барһаң , контроль диктанттар, иншалар, изложениялар яҙғанда күпкә еңелерәк була.

Хәҙерге заман талаптарынан сығып дәрескә әҙерләнгәндә слайдтар яһайым, презентациялар эшләйем, компьютер ҡулланам. Дәрес барышында төркөмләп эшләү алымдарын да ҡулланам.

Шулай итеп, башҡорт теле һәм әҙәбиәте дәрестәрендә уҡыусыларҙың телмәрен үҫтереү өсөн төрлө эш алымдары, яңы, заман информацион технологиялар, компьютер ҡулланыу уҡытыу сифатын күтәрергә ярҙам итә. Уҡыусыларҙың үҙ алдына эшләү һәләтен үҫтерә, үҙ - үҙенә ышаныс, фәнде өйрәнеүгә ҡыҙыҡһыныу уята.

Дәрестәрҙә телмәр үҫтереү буйынса эш - күнегеүҙәрҙе уйлап, танып - белеү теләгенән ҡәнәғәтләндерерлек итеп, йәнле, илһамлы, эҙмә - эҙ башҡарып, телмәр мәҙәниәтенә, аралашыу оҫталығына өйрәнәләр. Эффектлы күнегеүҙәр телмәр эшмәкәрлеген әүҙемләштерә. Балалар тыңларға, һөйләргә, яҙырға өйрәнәләр.

Уҡыусыларҙа предмет менән ҡыҙыҡһыныу, уны белеүгә һәм уҡыуға теләк уятыу- иң әһәмиәтле бурыстарҙың береһе. Мауыҡтырыу элементтарын уҡыу процесында ҡулланыу ҙур һөҙөмтә бирә. Уны тик уйын, күңел асыу ғына ҡайтарып ҡалдырыу дөрөҫ булмаҫ ине. Дәрестәрҙә мауыҡтырғыс күнегеүҙәр ҡулланыу материалды ҡыҙыҡлы итеп биреү менән бергә, әүҙем фекерләү ҡеүәһен дә тәрбиәләй.

Уҡыусыларҙың дәрестә үҙаллы эшләй белеүе мотлаҡ , сөнки үҙ аллы эшләп улар фекерләргә, һығымта яһарға өйрәнәләр. Әлбиттә, информацион технологиялар ҡулланыу яҡшы, сөнки ул уҡытыусының алға ынтылышын

күрһәтә. Әммә йәнле һүҙгә ни етә! Шуға уҡытыусы менән уҡыусының үҙ-ара йылы аралашыуы, һис шикһеҙ, алыштырғыһыҙ алым.